

راهبردهای اساسی نظام جامع آموزش حسابداران آینده ایران تحلیلی از نظامهای پیشنهادی آموزش حسابداری کشورهای در حال توسعه

دکتر جمال رودکی

مدرس دانشگاه شیراز

چکیده

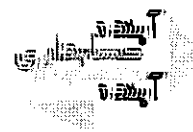
جلب کرده است. در نوشته‌های کسانی از قبیل بروکنر و هیلمن (Brookner & Heilman)، انگلمن (Engelmann)، لو (Lowe) و سالاس (Salas) بر ضرورت طراحی و اجرای برنامه آموزشی در زمینه حسابداری به منظور ارتقای کمی و کیفی حرفه و آموزش حسابداری در کشورهای در حال توسعه تاکید شده است.

کشورهای در حال توسعه در پاسخگویی به این ضرورت در اثر فشارهای خارجی، با عنوان انتقال فن‌آوری، به تقلید و الگوبرداری از برنامه‌های آموزشی حسابداری کشورهای توسعه‌یافته پرداختند. از دهه ۱۹۸۰ میلادی شکست اکثر برنامه‌های انتقال فن‌آوری آموزش حسابداری از کشورهای توسعه‌یافته به کشورهای در حال توسعه پدیدار شد. از آن زمان اندیشمندان زیادی چون ساموالز و اولیگا (Samuels & Oliga)، پرا (Perera)، هو (Hove) و میولر (Muller) تقلید و الگوبرداری بدون تعمق از برنامه آموزش کشوری توسط کشور دیگر را برای توسعه حرفه حسابداری آن کشور مضر دانستند. این اندیشمندان بر این باورند که تقلید از برنامه‌های آموزشی نه تنها مشکلات تربیت نیروی انسانی کارآمد را حل نمی‌کند، بلکه بر آن می‌افزاید.

آموزش حسابداران آینده و شرکت موثر آنها در فراهم‌آوری اطلاعات مالی دقیق و قابل اعتماد، و تجزیه و تحلیل این اطلاعات برای توسعه پایدار در کشور در حال توسعه‌ای مانند ایران اهمیت فراوانی دارد. تاکنون نظامهای گوناگونی برای آموزش حسابداران در کشورهای در حال توسعه پیشنهاد شده است که بعضی از آنها از جایگاه تجربی ویژه‌ای برخوردارند. در این مقاله با تحلیلی از این نظامها و با توجه به محیط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی سایر کشورهای در حال توسعه در مقایسه با کشور ایران نسبت به تهیه راهبردهای اساسی برای تدوین نظام جامع آموزش حسابداران آینده ایران پرداخته شده است. این مقاله به تمام سطوح آموزش حسابداری، کاردانی، کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری تخصصی توجه می‌نماید.

مقدمه

موضوع آموزش حسابداران آینده به‌منظور تربیت تعداد لازم نیروی انسانی متخصص و با دانش کافی که قادر به شرکت موثر در اجرا و تجزیه و تحلیل نتایج برنامه‌های توسعه اقتصادی باشند، از دیرباز توجه متفکران رشته حسابداری را به‌خود

متخصصان و سازمانهای حرفه‌ای حسابداری کشورهای توسعه یافته نظامهای گوناگونی مانند حسابداری توسعه اقتصادی^۱، حسابداری ارزیابی اقتصادی^۲، سه نظام مرحله‌ای آموزش حسابداری^۳ و نظام دو مرحله‌ای آموزش حسابداری^۴ را به منظور تربیت حسابداران متخصص با توانایی لازم و کافی برای شرکت در برنامه‌های اقتصادی کشورهای در حال توسعه ارائه نموده‌اند. در این مقاله مهم‌ترین نظامهای پیشنهادی آموزش حسابداری برای کشورهای در حال توسعه مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد، تا از این راه درسهایی برای طراحی نظام آموزش حسابداران آینده کشور به دست آید.

اهمیت تحقیق

جایگاه فارغ‌التحصیلان کاردانی، کارشناسی و کارشناسی ارشد حسابداری از نظر تهیه اسناد و مدارک حسابداری، اطلاعات مالی و تجزیه و تحلیل آنها به منظور ارزیابی طرحها و پروژه‌های اقتصادی هر یک به جای خود در خور توجه هستند. بدون شک، نبود تعداد کافی کاردان حسابداری و استفاده مناسب نکردن از تعداد لازم و کافی فارغ‌التحصیلان کارشناسی و کارشناسی ارشد موجب افزایش هزینه و یا بهره بهینه نگرفتن از هزینه‌های آموزش می‌شود. آینده حسابداری در هر جامعه‌ای در گرو آموزش امروز و فردا است.

به نظر انتوان (Enthoven) حسابداری یکی از ابزارهای مهم مدیریت در نظامهای اقتصادی متکی به بازار است. وجود اطلاعات دقیق، اعتمادبرانگیز، بموقع و مربوط با فعالیتهای اقتصادی برای ارزیابی و نتیجه‌گیری و تنظیم و یا تصحیح برنامه‌های آینده توسعه اقتصادی نه تنها لازم، بلکه حیاتی است. علاوه بر این اطلاعات مالی حاصل از فعالیتهای اقتصادی که به وسیله نظامهای حسابداری گزارش می‌شوند قادر به جلوگیری از انحراف مسیر پیش‌بینی شده، اتلاف منابع اقتصادی و اخلال در برنامه‌های توسعه اقتصادی می‌باشند. خدمات حسابداران و حسابرسانی که آموزش کافی و مناسب را در مقاطع تحصیلی کاردانی، کارشناسی و کارشناسی ارشد فرا گرفته و تجربه کافی کسب

کرده‌اند، فراهم نمودن اطلاعات یاد شده را امکان‌پذیر می‌سازد. اهمیت تحقیق درباره برنامه آموزش حسابداران آینده از آنجاست که برقراری نظامهای مالی کارآمد تنها با کمک متخصصان سطوح مختلف حسابداری و حسابرسی دارای درک کافی از شرایط و اوضاع اقتصادی محیط خود امکان‌پذیر است. متناسب نمودن برنامه آموزش حسابداران با نیازها و شرایط رشد اقتصادی و توسعه فرهنگی در محیط اقتصادی خاص هر کشور از رموز موفقیت برنامه‌های توسعه اقتصادی اجتماعی و فرهنگی آن کشور می‌باشد. اجرای دو برنامه توسعه اقتصادی و اجتماعی و پیش‌بینی اجرای برنامه‌های دیگر، مسئولیت حسابداران را بیش از پیش سنگین و حساس کرده است. در حال و آینده، حرفه حسابداری به حسابدارانی با توانایی زیاد برای اشتراک مساعی در تهیه و ارائه اطلاعات مالی و طراحی نظام جامع مالی کشور نیاز بسیار دارد. این مهم جز با طراحی و اجرای نظام آموزشی متناسب با ابعاد فرهنگی و اقتصادی و همساز با برنامه توسعه پایدار امکان‌پذیر نیست.

نظامهای آموزش حسابداری در کشورهای در حال توسعه

معروفترین نظام پیشنهادی آموزش حسابداری، نظام حسابداری توسعه اقتصادی می‌باشد که در سال ۱۹۷۸ به وسیله کمیته بین‌المللی عملیات و آموزش حسابداری^۵ تهیه گردیده است. این کمیته که از کمیته‌های انجمن حسابداران امریکاست، براین باور است که نظام آموزش حسابداری مورد لزوم فعالیتهای توسعه اقتصادی باید دارای چهار خصیصه باشد. اول آنکه مفاهیم خاص اقتصادی - اجتماعی را در تعلیم و تربیت به کار گیرد، دوم آنکه به ایجاد تخصص در زمینه‌های (رشته‌های) مختلف حسابداری توجه نماید. در مرحله سوم باید ارتباط بیشتر سازمانی بین حرفه و برنامه‌های آموزش حسابداری برقرار باشد. چهارمین خصوصیت به تاکید بیشتر بر استفاده از روشهای پیش‌بینی مالی داخلی و خارجی سازمانی می‌پردازد.

در نظام آموزشی پیشنهادی کمیته نامبرده رشته‌های حسابداری به چهار بخش حسابداری

کسب تجربه عملی دو تا سه سال در نظر گرفته شده است. بدین وسیله با برنامه‌ریزی دروس تخصصی، شناخت افراد مورد نیاز برنامه‌های توسعه اقتصادی امکان‌پذیر می‌گردد.

افرادی که در مرحله اول موفق شده و تجربه کافی و حرفه‌ای به دست آورده‌اند می‌توانند وارد مرحله دوم آموزش شوند. در مرحله دوم مجدداً دروس اصلی و رشته‌های تخصصی وجود دارد. تیپ‌گوس پیشنهاد کرده است که برنامه‌ریزی درسی این مرحله باید بنحوی باشد که مواد درسی و مطالب مرحله اول تکرار نشود. دانشجویان در این مرحله از آموزش پس از گذراندن دروس اصلی می‌توانند (نه الزاماً) در یکی از رشته‌های تخصصی حسابداری ثبت‌نام کنند. در ارتباط با نوع تخصص، تحصیل در مرحله دوم بین ۲ تا ۳ سال دیگر به طول می‌انجامد. این مرحله از آموزش دو مرحله‌ای حسابداری، دانشجویان را برای شروع کار حرفه‌ای کامل تربیت می‌نماید. در پایان هر یک از مراحل آموزشی اول و دوم دانش‌آموختگان می‌توانند در امتحان دریافت گواهینامه حرفه‌ای شرکت کنند. شکل ۱ نظام دو مرحله‌ای آموزش حسابداری پیشنهادی تیپ‌گوس را نشان می‌دهد. او مزایای این نظام آموزشی را به شرح زیر بیان نموده است:

- ۱- فراهم آوردن فرصت برای افرادی که تمایل به کار حرفه‌ای حسابداری دارند. این افراد می‌توانند دست‌کم برای دو سال هدف خود را دنبال کنند؛
  - ۲- فراهم آوردن نیروی حسابدار نیمه حرفه‌ای برای شرکت در برنامه‌های توسعه اقتصادی؛
  - ۳- وارد شدن تجربه عملی حسابداری به نظام آموزشی؛
  - ۴- رشد کمی و کیفی حرفه حسابداری در اثر اجرای نظام آموزش دو مرحله‌ای در کشورهای در حال توسعه؛
  - ۵- کسانی که مایل به طی مدارج حرفه‌ای نیستند از نظام خارج می‌شوند؛
  - ۶- ارتقای کیفی دانش‌آموختگان حرفه حسابداری.
- به علت وجود شرایط ورود به مرحله دوم، از تربیت بیش از حد نیاز حسابداران حرفه‌ای و پایین آمدن کیفیت آن جلوگیری می‌گردد. از جمله انتقاداتی که به نظام آموزشی تیپ‌گوس

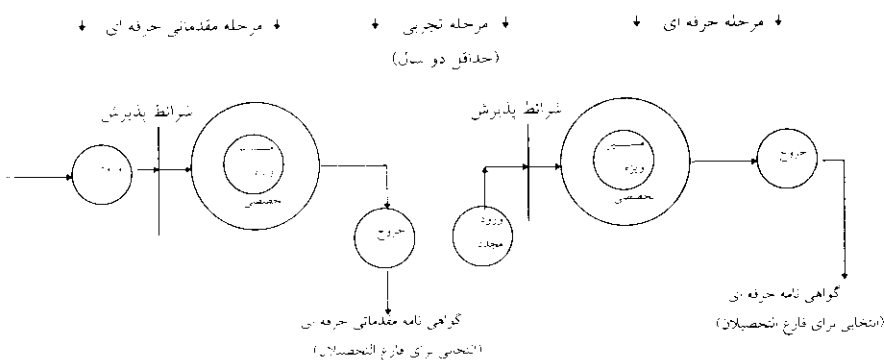
عملیاتی یا داخلی^۶، حسابداری خارجی^۷، حسابرسی عملیاتی اقتصادی و اجتماعی^۸، و حسابداری دولتی و موسسات عمومی^۹ تقسیم شده است. کمیته بین‌المللی عملیات و آموزش حسابداری معتقد است که رشته‌های حسابداری دولتی، حسابرسی، بودجه‌بندی می‌توانند شاخه‌های تخصصی در تحصیلات تکمیلی حسابداری و یا حتی در دوره کارشناسی به حساب آیند. به نظر این کمیته برنامه اعزام دانشجویان برای آموزش حسابداری به خارج از کشور باید مورد بررسی و ارزیابی دقیق قرار گیرد. این کمیته اظهار می‌دارد که اساسیترین مسئله در این برنامه این است که به احتمال زیاد محتوای برنامه آموزش کشورهای خارجی به اندازه کافی با نیازهای کشورهای در حال توسعه هماهنگی ندارد.

نظام آموزشی دیگری که در سال ۱۹۶۸ به وسیله اسکات (Scotte) ارائه گردید و به حسابداری ارزیابی اقتصادی مشهور گردید نیز با نظام آموزشی حسابداری توسعه اقتصادی کمیته بین‌المللی عملیات و آموزش حسابداری بسیار شبیه است، گواینکه این نظام آموزشی سالها قبل از آن ارائه شده بود.

نظام دیگر آموزش حسابداری کشورهای در حال توسعه که طرفداران زیادی در این کشورها پیدا کرده، نظام آموزش دو مرحله‌ای است که به وسیله تیپ‌گوس (Tipgos) طراحی شده است. این نظام آموزشی از دو مرحله آموزشی و یک مرحله تجربی بین آنها تشکیل می‌شود. در مرحله اول که دو تا سه سال به طول می‌انجامد دانشجویان با مطالب مقدماتی حرفه حسابداری و اصول اولیه حسابداری که مورد نیاز کشور در حال توسعه می‌باشد آشنا می‌شوند ابتدا آموزش دروس تخصصی و دروس عمومی وسیعی که به طور معمول در برنامه‌های آموزشی دانشگاهی قرار دارد ارائه می‌شود. در این مرحله دانشجویان می‌توانند پس از گذراندن دروس اصلی حسابداری یکی از رشته‌های تخصصی حسابداری را انتخاب نمایند. پس از اتمام موفقیت‌آمیز مرحله اول آموزش به دانشجویان امکان ورود به بازار کار حرفه‌ای و کسب تجربه داده می‌شود. در این نظام آموزشی برای

شکل ۱- نظام آموزشی دو مرحله‌ای پیشنهادی تیپ‌گوس (۱۹۸۷)

منبع

Manual A. Tipgos, 1987 "A Comprehensive Model for Improving Accounting Education in Developing Countries, Advances in International Accounting, Vol. 1, p. 398

شده این است که او سعی در ایجاد تخصص در حسابداری علاوه بر کشور تانزانیا به وسیله تعدادی از کشورهای در حال توسعه نیز به کار گرفته شده است. در این نحوه طراحی و اجرای آموزش حسابداری اتکا به کمک خارجی علاوه بر استفاده از امکانات داخل کشور نیز مورد توجه می‌باشد، با این تفاوت که میزان استفاده از کمک خارجی بستگی به احتیاجات کشور کمک‌گیرنده دارد. میزان این کمکها در کشورهای مختلف، متفاوت است.

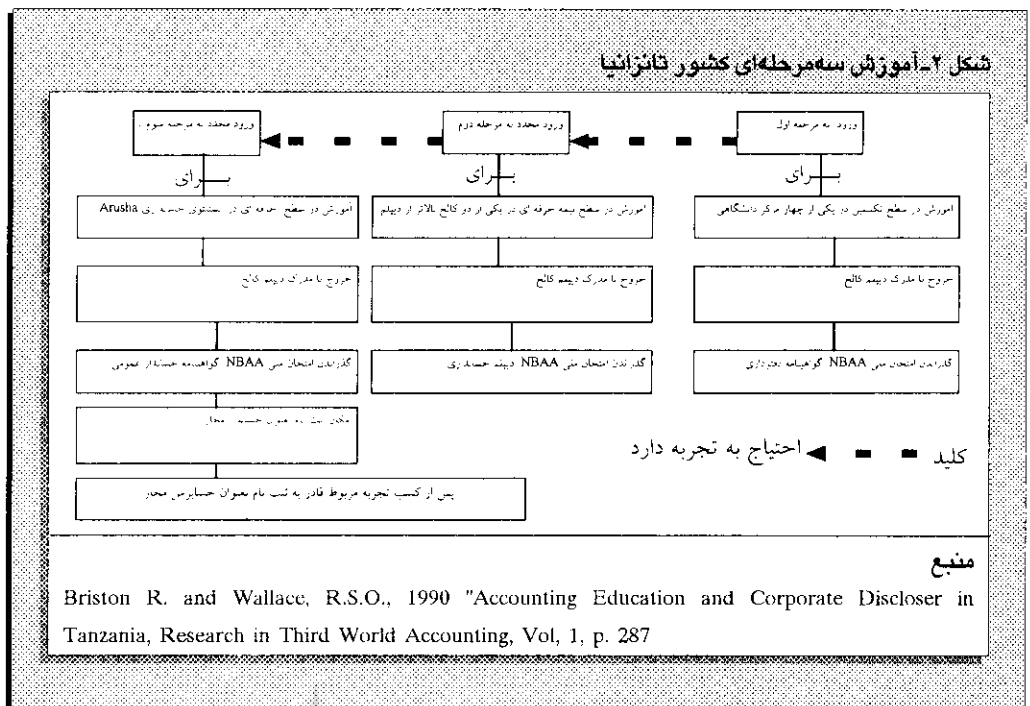
درباره نتایج اجرای نظام آموزش حسابداری کشور تانزانیا ابایو و روبرتس (Aboyo & Roberts) در سال ۱۹۹۳ بیان نمودند که این نظام آموزشی موجب ازدیاد تعداد تکنسین و کارشناس حسابداری شده است، اما این افزایش کمی لزوماً باعث ارتقای کیفی حرفه و آموزش حسابداری به همان میزان نشده است.

سیشتلا (Sishtla) در سالهای ۱۹۸۹ و ۱۹۹۰ در دو مقاله جایگاه آموزش حسابداری در برنامه‌های پنج‌ساله توسعه اقتصادی هند را مورد بررسی قرار داد. وی در مقاله ۱۹۹۰ خود در سال ۱۹۹۰ توضیح داد که در نظام آموزشی و حرفه‌ای حسابداری آن کشور دو جریان آموزش حسابداری و برگزاری امتحانات ورودی حرفه‌ای در کنار هم وجود دارند. دانش‌آموختگان دبیرستان، دوره‌های

شده این است که او سعی در ایجاد تخصص در سطح کارشناسی حسابداری دارد و این موضوع با شرایط و احتیاجات کشورهای در حال توسعه همخوانی ندارد. ایجاد رشته‌های تخصصی در سطح کارشناسی حسابداری با توجه به کمبود مدرسان دارای شرایط تدریس، موجود نبود منابع درسی کافی و امکانات آموزشی مناسب در اغلب کشورهای در حال توسعه امکان‌پذیر نیست. مشکل دیگری که در این نظام آموزشی مشاهده می‌شود، تعیین نکردن شرایط مشخص برای پذیرش در مرحله‌های مقدماتی و یا حرفه‌ای آموزش حسابداری است.

تجربه طراحی و اجرای نظام آموزش حسابداری در کشورهای تانزانیا، موجب تهیه نظام سه مرحله‌ای آموزش حسابداری گردید. بریستون و والاس (Briston & Wallace) بیان کردند که این نظام آموزشی بسیار شبیه نظام دو مرحله‌ای تیپ‌گوس است. در این نظام همان گونه که از نامش مشخص است سه مرحله آموزشی برای تربیت تکنیسین حسابداری^{۱۱}، متخصص نیمه حرفه‌ای حسابداری^{۱۲} و متخصص حرفه‌ای حسابداری^{۱۳} وجود دارد. شکل ۲ آموزش سه مرحله‌ای کشور تانزانیا را نشان می‌دهد. نظام سه مرحله‌ای آموزش

شکل ۲- آموزش سه مرحله‌ای کشورهای کشور تانزانیا

وضوح بیان گردیده است. این محققان عقیده دارند که یکی از موانع توسعه حسابداری در کشورهای در حال توسعه کمبود تکنیسین‌های حسابداری در این کشورها است.

تحقیقات پیشین به این نکته اشاره دارد که نظام‌های آموزشی و حرفه‌ای حسابداری اغلب کشورهای در حال توسعه به تقلید از کشورهای توسعه یافته به وجود آمده است. در نتیجه آموزش حسابداری در این کشورها مثل کشورهای مورد تقلید به طور طبیعی به ترتیب کارشناس و بالاتر توجه دارد. از طرف دیگر با توجه به این که منابع درسی و کادر هیئت علمی متخصص واجد شرایط برای تدریس در کشورهای در حال توسعه کم است، برنامه‌های تقلیدی تربیت حسابداران به طور ناقص به اجرا در آمده و دانش‌آموختگان رشته حسابداری در کشورهای در حال توسعه، نسبت به افراد مشابه در کشورهای توسعه یافته دانش کمتری دارند. همین دانش کم هم با ساختار اقتصادی و شرایط توسعه اقتصادی اجتماعی کشور متبوع تناسب ندارد. این وضع لزوم طراحی و اجرای نظام آموزش حسابداری متناسب با نیازهای برنامه‌ریزی برای توسعه پایدار اقتصادی را ضروری می‌سازد.

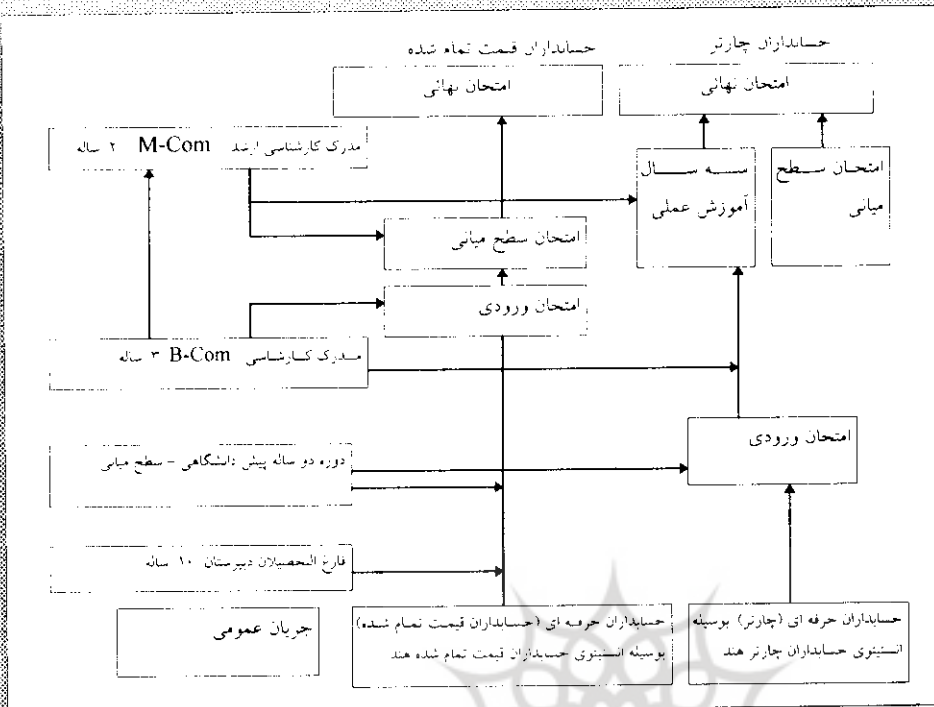
نتیجه دیگری که از تجزیه و تحلیل نظام‌های

عالی دو و سه ساله و یا کارشناسی ارشد دوساله حسابداری می‌توانند در امتحانات ورودی، امتحانات سطح میانی و امتحانات نهایی ورود به حرفه حسابداری قیمت تمام شده و یا حسابداران چارتر^{۱۳} شرکت کنند. بدین ترتیب مدرک تحصیلی نقش تعیین‌کننده‌ای برای ورود به حسابداری حرفه‌ای کشورها ندارد، در حالی که داشتن تجربه عملی حسابداری برای ثبت‌نام در این امتحانات سه مرحله‌ای (امتحانات ورودی، سطح میانی و نهایی) ضروری است. شکل ۳ نظام آموزش حسابداری و ارتباط آن را با امتحانات ورودی حرفه‌ای حسابداری در کشورها نشان می‌دهد.

تجزیه و تحلیل نظام‌های آموزش حسابداری

اولین نتیجه‌ای که از نظام‌های آموزشی بررسی شده به دست می‌آید، این است که تربیت نیروی انسانی برای سطوح پایین (تکنیسین یا کاردان) نسبت به سطوح بالاتر (کارشناسی ارشد و دکتری) برای برخورداری از توسعه اقتصادی پایدار در کشورهای در حال توسعه اهمیت بیشتری دارد. شاید مهمترین عامل این تاکید، نیازهای حرفه و امکانات آموزش حسابداری در اکثر این کشورها باشد. این موضوع در مقاله والاس و بریستون به

شکل ۳. جریان عمومی و حرفه‌ای حسابداری کشور هند

منبع

Sishta V. S., 1990 "Economic Changes Under Five-Year Plans and Accounting Education in India", Comparative International Accounting Education Standards, p. 236

نظام‌های موجود حسابداری می‌نماید. از این راه است که تجزیه و تحلیل مشکلات و بررسی راه‌حل‌ها و طراحی نظام آموزشی مناسب برای اعتلای حرفه حسابداری امکان‌پذیر می‌گردد.

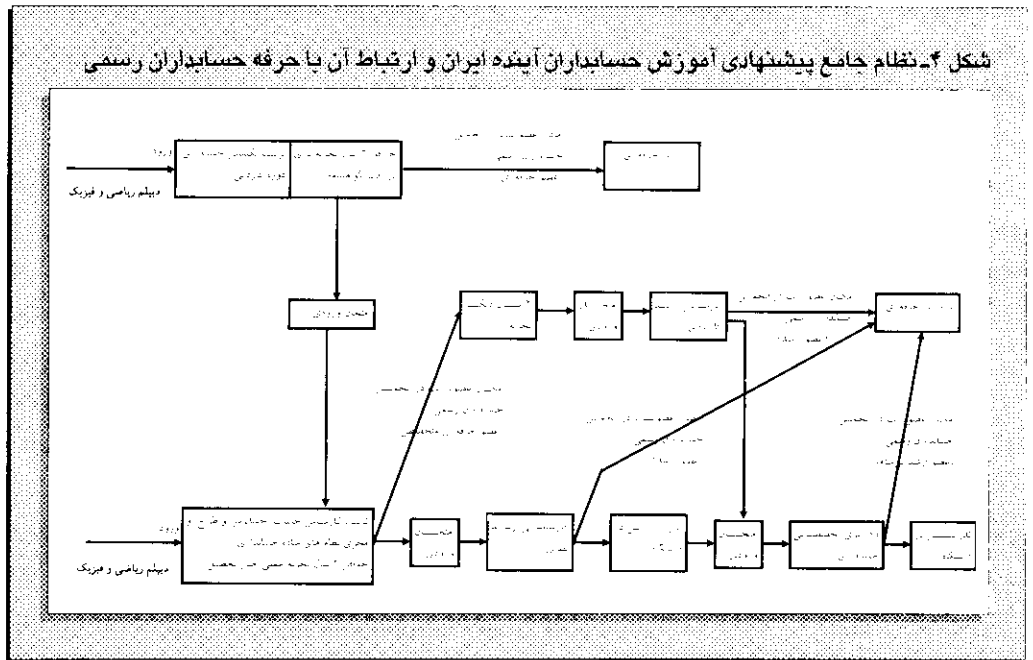
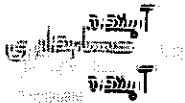
در نظام‌های پیشنهادی آموزش دو مرحله‌ای و سه مرحله‌ای حسابداری تاکید زیادی بر تربیت حسابداران برای کاهش نیازهای کوتاهمدت اجرای برنامه‌های توسعه اقتصادی، و همچنین برای شرکتها و سازمانهای خصوصی و دولتی شده است. به علت نیاز به داشتن سرعت در رشد اقتصادی در کشورهای در حال توسعه، فراهم‌آوری تعداد کافی حسابداران با کیفیت لازم در کوتاهمدت بر برطرف کردن نیازهای بلندمدت برتری دارد.

جایگاه فعلی آموزش حسابداری ایران

با توجه به هدفهای برنامه‌های اول، دوم و سوم توسعه اقتصادی اجتماعی جمهوری اسلامی ایران

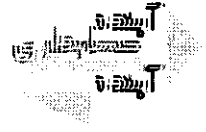
آموزشی پیشنهادی مانند نظام جامع دو مرحله‌ای تیپ‌گوس و یا نظام سه مرحله‌ای تانزانیا حاصل می‌گردد، پیش‌بینی امکان تجربه‌اندوزی عملی (کارآموزی) حسابداری در برنامه تربیت حسابداران آینده است. از آنجا که این رشته کاربردی است، در همه کشورها از جمله کشورهای در حال توسعه داشتن تجربه حرفه‌ای برای حسابداران ضروری تشخیص داده شده است. همگام با فراگیری فنون و نظریه‌های حسابداری در کلاس، اشتغال عملی به امور حسابداری برای هر نظام آموزش حسابداری لازم است.

در نظام‌های آموزشی بررسی شده ضرورت ایجاد حرفه حسابداری منسجم با قواعد و قوانین مدون و ارتباط نزدیک آن با موسسات آموزشی توصیه شده است. وجود حرفه حسابداری سازمان یافته و قانونمند کمک شایانی به شناخت نیازهای جامعه به تخصص‌های حسابداری و مطالعه

بشدت کاهش داده‌اند. تجزیه‌کنندگان و تحلیلگران تحقیقات پرسشنامه‌ای آسیب‌شناسی حرفه حسابداری ایران سعی نموده‌اند که پرسشنامه را تنها برای کسانی ارسال دارند که در مشاغل حسابداری و حسابرسی و یا در رده‌هایی که به‌طور معمول کارشناسهای حسابداری تصدی آنها را به‌عهده دارند، ارسال دارند. ولی نتایج نشان می‌دهد که ۵۷/۵ درصد از پرسشنامه‌های عودت داده شده مربوط به کارشناسهای حسابداری، ۴/۶ درصد مربوط به کارشناسهای حسابرسی و بقیه مربوط به کارشناسهای رشته‌های وابسته و یا سایر رشته‌ها بوده است. تحقیق پرسشنامه‌ای محمدرضا پژوهی و عرب مازار یزدی نشان داد که علت استفاده نکردن مدیران مالی شرکتها از رایانه‌های شخصی عمدتاً ناشی از ناآشنایی آنها از قابلیتها و توانیهای فوق‌العاده بسته‌های نرم‌افزاری و چگونگی به‌کارگیری آنها در تهیه اطلاعات مالی بوده است. تجربه سایر کشورها و شواهد موجود در کشور نشان می‌دهد که برنامه جامع آموزش حسابداران آینده باید دارای با هدف تربیت به اندازه کفایت و متناسب کاردان، کارشناس و سطوح بالاتر تخصص حسابداری باشد. اشتیاق دانشگاههای تابع وزارت علوم و آموزش عالی به تربیت حسابدار در سطح کارشناسی، بی‌علاقگی آنها به برقراری دوره‌های

در صورتی که روند فعلی آموزش حسابداری ادامه یابد، در آینده کمبود کنونی نیروی متخصص حسابدار در سطوح کاردانی، کارشناسی و کارشناسی ارشد و حتی دکتری بیشتر می‌گردد. هم‌اکنون برای انجام وظایف جمع‌آوری و ثبت اطلاعات مالی و گزارشگری آنها به کاردان (تکنسین) حسابداری احتیاج است. نبودن افراد دارای توانایی انجام عملیات دفترداری و قادر به استفاده از نظامهای رایانه‌ای حسابداری، باعث شده است که دارندگان مدرک کارشناسی حسابداری عملاً به این امور اشتغال ورزند. از سوی دیگر تعداد زیادی از مدیران مالی در سطح کشور دارای مدارک دانشگاهی غیر از حسابداری می‌باشند. متأسفانه این مدیران فاقد تخصص برای طراحی نظامهای مالی، اصلاح نظامهای در حال اجرا، تطبیق آنها با شرایط متغیر روز و تفسیر نتایج حاصل از اطلاعات مالی می‌باشند. اشتغال افراد با دانش اندک حسابداری در سطوح تصمیم‌گیری مالی باعث شده است که نظامهای پیشرفته و متناسب با نیازهای توسعه اقتصادی و محیط تجاری کشور در مؤسسات خصوصی و دولتی با کندی بسیار زیاد برقرار شود و در بسیاری موارد تغییراتی از این دست فراموش شود. همچنین این مدیران تقاضا برای خدمات حسابداری و مدیریت مالی را به دلیل آشنانیدن

حسابرسان در تنظیم امور اقتصادی چیزی جز یک رویا در ذهن حسابداران تحصیلکرده نیست. در چنین وضعی دورنمای شکل‌گیری حرفه مقتدر حسابداری متشکل از حسابداران تحصیل‌کرده که قادر به کنترل تمام مسائل مالی کشور باشند تا اطلاعات جامع، مورد اعتماد و صحیحی برای منظورهای برنامه‌ریزی توسعه پایدار اقتصادی ارائه نمایند دور از دسترس به نظر می‌رسد.

راهبردهای اساسی آموزش حسابداران آینده
چنانکه بیان شد، هر اقدامی جهت اصلاح برنامه آموزش حسابداران آینده بدون داشتن دانش شناخت حرفه و فقدان اصول و موازین حسابداری و حسابرسی ملی (مورد قبول و دارای قدرت اجرایی) مواجه با اشکال می‌باشد. به موازات کوشش برای تشکیل انجمن حرفه‌ای حسابداری و حسابرسی رسمی و تدوین اصول حسابداری و حسابرسی باید برنامه‌های آموزشی حسابداران به منظور تربیت حسابداران مومن و معتقد به رعایت این اصول و استانداردها، تدوین گردد.

ساختار پیشنهادی نظام آموزشی
توسعه دوره‌های کاردانی حسابداری و هر چه بیشتر کاربردی کردن آن مورد نیاز شدید کشور می‌باشد. تربیت کاردانهای حسابداری آشنا به کاربرد رایانه و توانایی به انجام امور دفترداری اجرایی نظامهای ساده حسابداری باید در برنامه جامع آموزش حسابداری ایران مورد توجه قرار گیرد. پیشنهاد می‌شود شرط صدور گواهینامه پایان دوره کاردانی موفقیت در دروس نظری داشتن حداقل دو سال تجربه عملی (اشتغال به امور دفترداری) قرار داده شود.

گسترش دوره‌های کارشناسی حسابداری با هدف تربیت کارشناس حساب و حسابرسی که قادر به سرپرستی و اجرای نظامهای مالی رایانه‌ای و یا حسابرسی آنها و طراحی نظامهای ساده حسابداری برای موسسات صنعتی بازرگانی دولتی یا خصوصی باشند باید مورد توجه قرار گیرد. بخشی از ظرفیت دوره‌های کارشناسی باید به علاقه‌مندان دوره کاردانی برای ادامه تحصیل

کاردانی حسابداری شتاب واحدهای دانشگاه آزاد اسلامی برای تبدیل دوره‌های کاردانی حسابداری به کارشناسی و برقراری دوره‌های کارشناسی ارشد حسابداری سبب کمبود تکنسین حسابداری در سطح کشور شده است.

موضوع دیگر کمبود تجربه عملی دانش‌آموختگان همه سطوح رشته حسابداری است. داشتن تجربه عملی حسابداری برای حسابداران تازه فارغ‌التحصیل شده در تمام کشورهای جهان مورد تاکید است. دانشگاهها و مراکز آموزش عالی در کشورهای مختلف از راههای متنوعی با حرفه حسابداری رابطه برقرار کرده‌اند و دانشجویان را در دست آوردن تجربه عملی کمک می‌نمایند. اگرچه دانشگاههای ایران سابقه‌ای طولانی در ایجاد رشته حسابداری در سطوح کارشناسی و حتی کارشناسی ارشد دارند، ولی متأسفانه در سالهای اخیر کسب تجربه حین تحصیل (کارآموزی) در ایران مورد کم توجهی قرار گرفته است. به‌جز مدت کوتاهی پس از بازگشایی دانشگاهها که بخشها و گروههای آموزشی مجری دوره کارشناسی حسابداری دانشجویان را ملزم به گرفتن درس کارآموزی می‌نمودند، در سالهای بعد به علت حذف این درس، کارآموزی و آشنایی با محیط واقعی حرفه‌ای حسابداری نیز از برنامه درسی حذف شد و فقط به آموزش نظری حسابداری اکتفا شده است. ملک‌آرایی یکی از مشکلات آموزش حسابداری ایران را بدین گونه بیان می‌دارد: "به‌جز آن عده از دانشجویان که در دوران تحصیل در یکی از موسسات به کار اشتغال دارند، بقیه عملاً کاربرد دانش حسابداری را تجربه نمی‌کنند و پس از فراغت از تحصیل هم که به محیطهای کاری می‌روند به علت ضعفهای بنیادین آموخته‌ها به‌آسانی مسائل عملی را فرا نمی‌گیرند." در حالی که تعداد زیادی از مدیران مالی فاقد آموزش کلاسیک حسابداری بوده و تصمیم‌گیری‌های مالی به وسیله افراد غیرمتخصص و یا افرادی با دانش کم در این رشته انجام می‌گیرد، صحبت از فنون حسابداری و حسابرسی، تدوین اصول حسابداری و حسابرسی برای ایجاد نظم و هماهنگی در گزارشگری مالی و استفاده از نتایج کار

مقابل دانش آموختگان کارشناسی ارشد نظری بیشتر به سوی ادامه تحصیل و تامین کادر آموزشی دانشگاهها و موسسات آموزش عالی تمایل نشان خواهند داد. بدین ترتیب از منابع محدود انسانی و بودجه‌ای به نحو بهینه‌ای استفاده می‌شود. ناگفته نپیداست که آثار متقابل عرضه و تقاضا در بازار کار تعیین‌کننده تقاضای ورود به هر یک از دو گرایش کارشناسی ارشد است. این تقاضا در بلندمدت توسعه یا عدم توسعه کمی هر یک از دو گرایش کارشناسی ارشد را تعیین می‌کند و پویایی برنامه آموزشی را تضمین می‌نماید.

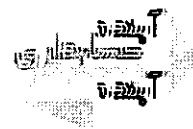
پیشنهاد می‌شود دوره‌های دکتری تخصصی حسابداری در دانشگاههایی که دارای امکاناتی مناسب از نظر کادر علمی و داشتن کتابخانه مجهز هستند ایجاد شود. دارندگان مدرک کارشناسی ارشد نظری یا کاربردی با امتحان ورودی می‌توانند در این دوره ادامه تحصیل دهند. چون دوره دکتری تخصصی حسابداری به منظور تامین کادر علمی دانشگاهها و مراکز آموزش عالی فعالیت می‌کند، دانشجویان باید علاقه‌مند به تدریس و دارای سابقه حداقل دو سال تدریس در دوره کارشناسی حسابداری در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی تحت نظارت وزارت فرهنگ و آموزش عالی باشند. شکل ۴ ساختار آموزشی پیشنهادی را نشان می‌دهد.

ارتباط آموزش و حرفه حسابداری در آینده
تشکیلات انجمن حسابداران و حسابرسان رسمی باید بنحوی شکل گیرد که بتواند با نظام آموزش حسابداری در سطح کشور همکاری متقابل سازمان یافته داشته باشد. برای این منظور پیشنهاد می‌شود که عضویت دانشجویان و دانش آموختگان حسابداری در مراتب حرفه‌ای متناسب با سالهای تجربه و مدرک تحصیلی در قانون و آیین‌نامه‌های تشکیل انجمن حسابداران و حسابرسان رسمی پیش‌بینی گردد. در این راستا دانشجویان کاردانی به عنوان عضو دانشجویی و دانش آموختگان کاردانی و دانشجویان کارشناسی به عنوان، عضو حرفه‌ای شناخته شوند. آن دسته از دارندگان مدرک کارشناسی و دانشجویان کارشناسی ارشد که عضو

اختصاص داده شود. پذیرش دارندگان گواهینامه دوره کاردانی پس از موفقیت در امتحان ورودی دوره کارشناسی به طور بالقوه به تربیت کارشناسان حساب با تجربه حرفه‌ای خواهد انجامید. بهتر است صدور مدرک پایان تحصیلات کارشناسی حسابداری آن دسته از دانشجویان این دوره که به طور مستقیم وارد شده‌اند مشروط به داشتن تجربه عملی حسابداری حداقل دوسال در یکی از موسسات بخش خصوصی یا دولتی مورد قبول دانشگاهها باشد.

دوره کارشناسی ارشد با دو هدف، تربیت کارشناسان ارشد مالی با تاکید بر جنبه‌های کاربردی (کارشناسی ارشد کاربردی) و تربیت کارشناسان ارشد قادر به تدریس و یا ادامه تحصیل با تاکید بر جنبه‌های نظری (کارشناسی ارشد نظری) پیشنهاد می‌گردد. بدین ترتیب یک برنامه آموزشی در سطح کارشناسی ارشد با دو گرایش نظری و کاربردی باید طراحی شود. دانشگاهها و مراکز آموزش عالی بسته به توانایی از نظر کادر علمی و وسایل کمک آموزشی و محیط اطراف و مهیا بودن امکان کسب تجربه عملی و یا دسترسی به منابع علمی می‌توانند به تاسیس هر دو و یا یکی از گرایشهای کارشناسی ارشد کاربردی یا نظری اقدام نمایند. ارجح است که متقاضیان ورود به دوره کارشناسی ارشد کاربردی وابسته به شرکت یا موسسه خصوصی یا دولتی باشند.

پیشنهاد می‌شود که، دانشجویان دوره کارشناسی ارشد نظری، از بین دارندگان مدرک کارشناسی یا امتحان ورودی که بیشتر بر جنبه نظری تاکید دارد انتخاب شوند. در مقابل دانشجویان کارشناسی ارشد کاربردی از بین دارندگان مدرک کارشناسی حسابداری با حداقل دو سال تجربه مفید حسابداری پس از گرفتن مدرک با برگزاری امتحان انتخاب گردند. در صورتی که دانشجویان کارشناسی ارشد گرایش کاربردی از بین شاغلان امور حسابداری و مالی شرکتها و موسسات بخش خصوصی یا دولتی انتخاب شده باشند، این افراد پس از فراغت از تحصیل بیشتر به ادامه کار قبلی در سطح بالاتر حرفه‌ای تمایل دارند و پاسخگوی نیاز کشور به نیروی متخصص مالی خواهند بود. در

حرفه‌ای بوده‌اند می‌توانند برای شناخته‌شدن به‌عنوان عضو حرفه‌ای متخصص ثبت‌نام کنند تا در صورت احراز سایر شرایط به این عنوان نایل آیند. دانش‌آموختگان دوره کارشناسی ارشد (نظری یا کاربردی) و دانشجویان دوره دکتری تخصصی حسابداری به شرط داشتن سایر شرایط انجمن حسابداران و حسابرسی رسمی را می‌توان به‌عنوان عضو ارشد شناخت. دارندگان مدرک دکتری تخصصی که سابقه عضویت در انجمن را داشته باشند می‌توانند برای احراز عضویت ارشد پیوسته ثبت‌نام کنند. بدیهی است برای احراز هر یک از انواع عضویت‌های بیان شده علاوه بر شرط مدرک تحصیلی شرایطی مانند تجربه عملی، کیفیت کار حرفه‌ای و موفقیت در امتحان را نیز می‌توان در نظر گرفت. شکل ۴ رابطه مدارک تحصیلی و مراتب حرفه را نیز نشان می‌دهد.

محتوای نظام پیشنهادی آموزشی

محتوای نظام آموزش حسابداران آینده در چهار مقطع کاردانی، کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری تخصصی براساس هدفهای هر مقطع در این بخش مورد بررسی قرار می‌گیرد. در دوره کاردانی تدریس فنون دفترداری، آشنایی با کاربردهای حسابداری رایانه‌ای باید مورد توجه قرار گیرد. آشنایی مقدماتی با حسابداری صنعتی، حسابرسی، حسابداری دولتی و مالیاتی دروس اصلی این دوره را تشکیل می‌دهند. تاکید بر کسب تجربه عملی حسابداری و اشتغال به امور حسابداری (دفترداری) برای دانشجویان این دوره الزامی به‌نظر می‌رسد.

در برنامه آموزشی کارشناسی باید تربیت کارشناس‌های حساب در رشته‌های تخصصی حسابداری صنعتی، حسابرسی، حسابداری دولتی و حسابداری عمومی مدنظر قرار گیرد. از آنجا که هدف نهایی برنامه آموزشی کارشناسی ارشد نظری تربیت کادر هیئت علمی قادر به تدریس در دوره‌های کاردانی و در صورت شایستگی در دوره کارشناسی است، دانش‌آموختگان این دوره باید بتوانند به آسانی در دوره دکتری تخصصی ادامه تحصیل دهند. در حالی که هدف از ایجاد دوره کارشناسی ارشد کاربردی تامین حسابداران و

حسابرسان ارشد حرفه‌ای دارای دانش کافی برای کار در شرکتها، موسسات و سازمانهای خصوصی و دولتی است. این دانش آموختگان باید دارای توانایی طراحی و اجرای نظامهای پیچیده حسابداری و مالی برای موسسات بزرگ دولتی و خصوصی و حسابرسی این موسسات باشند. در دوره دکتری تخصصی دانشجویان علاوه بر مطالعه تعدادی دروس حسابداری بیشتر وقت خود را صرف انجام تحقیقات بنیادی یا کاربردی در حسابداری می‌نمایند.

نحوه تدریس و وسایل کمک آموزشی

نحوه تدریس بیان یک طرفه مطالب درسی به وسیله مدرسان باید به کلی تغییر کند و به دانشجویان فرصت شرکت فعال در مباحث درسی داده شود. بیان مطالب درسی به صورت مطالعه موردی^{۱۴} و استفاده موثر از وسایل کمک آموزشی باید مورد توجه همه استادان قرار گیرد. برای این منظور شاید لازم باشد که کارگاههای آموزشی برای مدرسان این رشته ایجاد شود. در این کارگاهها استادان با آخرین تحولات در آموزش و تحقیق حسابداری آشنا شده و بر کیفیت تدریس آنان افزوده می‌گردد.

ایجاد مراکز رایانه برای آشنایی دانشجویان با نحوه کاربرد نرم‌افزارهای حسابداری و چگونگی حل مسائل حسابداری به کمک رایانه در سطح بخشها یا دانشکده‌ها بسیار ضروری است. اهمیت داشتن مرکز رایانه با تعداد کافی رایانه تا آنجا است که بهتر است برقراری دوره‌های آموزشی حسابداری در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی منوط به داشتن آن باشد. چون امروزه کاردان یا کارشناس حسابداری که قادر به کار با نظامهای حسابداری رایانه‌ای نباشد ارزش چندانی ندارد.

مزایای نظام پیشنهادی آموزش حسابداران آینده

این نحوه آموزش در سطوح کاردانی و کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری دارای مزایای زیر است:

● این نظام آموزشی باعث می‌شود که کسب تجربه عملی اجباری شده و دانشجویان حسابداری از زمان شروع دوره کاردانی به بازار کار حرفه‌ای وارد شوند.

نتیجه‌گیری

در این تحقیق کتابخانه‌ای به تجزیه و تحلیل معروفترین نظامهای آموزش حسابداری طراحی شده برای و یا به وسیله کشورهای در حال توسعه پرداخته شده است. نتایج نشان می‌دهند که هدف نظامهای آموزشی مثل حسابداری توسعه اقتصادی و یا حسابداری ارزیابی اقتصادی تربیت حسابداران متخصص به منظور شرکت در برنامه‌های توسعه اقتصادی کشورهای در حال توسعه در بلندمدت است. در حالی که نظامهای دو یا سه مرحله‌ای آموزشی هدف را فراتر از پاسخگویی به نیاز برنامه‌های توسعه اقتصادی این کشورها قرار داده و به تربیت حسابداران در سطوح مختلف از تخصص کوتاهمدت و سپس بلندمدت توجه نموده‌اند. در این مقاله با بررسی نقدگونه نظامهای آموزشی سایر کشورهای در حال توسعه راهبردهای چندی برای ارتقای کیفی و کمی آینده آموزش حسابداران ایران ارائه شده است.

نتایج این تحقیق، توسعه دوره‌های کاردانی حسابداری با تاکید بر جنبه‌های عملی و کسب تجربه به وسیله دانشجویان حسابداری را پیشنهاد می‌نماید. تربیت کادر آموزشی با کفایت دارای شرایط تدریس در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی از هدفهای دوره‌های تحصیلی تکمیلی با زمینه نظری می‌باشد. فراهم ساختن امکانات استفاده بهینه از منابع مالی و نیروی انسانی از منافع استفاده از نظام آموزشی پیشنهادی است که ابعاد آن در این تحقیق ارائه شده است.

به منظور هر چه بیشتر شفاف‌شدن سیاست آموزش حسابداران آینده کشور پیشنهاد می‌شود مطالعات نیروی انسانی مشغول تدریس در آموزش عالی (دولتی، نیمه دولتی و خصوصی) شروع شود. در این تحقیقات آمار متخصصان حسابداری از نظر مدرک تحصیلی و سایر مشخصات به دست می‌آید. داشتن این آمار برای برنامه‌ریزی آموزش حسابداری دارای اهمیت بسیار است. موضوع دیگری که آن نیز در برنامه‌ریزی آموزشی دارای اهمیت است بررسی کمیت و کیفیت کتابهای درسی، نشریات تخصصی و وسایل کمک آموزشی مورد استفاده مراکز آموزش عالی حسابداری دولتی،

در نتیجه تعداد کافی کاردان حسابداری برای انجام امور دفترداری و کارشناس حسابداری و حسابرس برای تهیه و به‌گرددش در آوردن اطلاعات مورد نیاز مدیریتهای بخش خصوصی و دولتی فراهم می‌گردد.

● چون در شروع هر مرحله آموزش از داوطلبان امتحان به عمل می‌آید و با توجه به ظرفیت، تعدادی موفق به ادامه تحصیل می‌گردند، و تعدادی از دانش‌آموختگان کاردانی و کارشناسی و کارشناسی ارشد به بازار کار سوق داده می‌شوند. این موضوع موجب افزایش کیفیت آموزش و حرفه حسابداری می‌شود.

● این نحوه آموزش باعث می‌شود افرادی که علاقه به کار حسابداری ندارند و یا آن را متناسب با هدفهای خود نمی‌دانند در همان مراحل اولیه از این رشته خارج شوند و امکانات و منابع صرف ادامه تحصیل کسانی گردد که این رشته را به‌عنوان رشته اصلی شغلی خود در آینده برگزیده‌اند.

● تربیت مدیران مالی کارآمد با تجربه عملی و با اندوخته کافی علمی از مزایای این نظام آموزشی است. وجود گرایش کاربردی در دوره کارشناسی ارشد حسابداری کادر مالی متخصص مورد نیاز شرکتها و موسسات خصوصی یا دولتی را تامین می‌نماید.

● با تربیت کادر علمی دارای صلاحیت تدریس در دوره‌های کاردانی، کارشناسی، کارشناسی ارشد و حتی دکتری توسعه کمی و کیفی روزافزون رشته حسابداری تضمین می‌شود.

● وجود دو گرایش حسابداری کاربردی و نظری در سطح کارشناسی ارشد به برنامه آموزشی خاصیتی پسویا می‌دهد و در کوتاهمدت دانشگاهها و موسسات آموزش عالی را قادر به استفاده بهینه از منابع در جهت تربیت نیروی انسانی متخصص مورد نیاز حرفه و آموزش حسابداری کشور می‌نماید.

● طرح مسائل واقعی به صورت مطالعه موردی در کلاس موجب می‌شود که دانشجویان با محیط مالی و اقتصادی کشور از نظر نظام و کاربردهای اطلاعات مالی آشنایی پیدا کنند.

۶۱-۴۳

10- Enthoven, A.J.H. (1981). Accounting Education in Economic Development Management, North-Holland Publishing Company.

11- American Accounting Association, The Committee on International Accounting Operation Education 1976-1978, (1978). Accounting Education and the Third World, Sarasota, USA.

12- Scotte, G.M., (1968), Private Enterprise Accounting in Developing Nation, International Journal of Accounting Education and Research, Vol. 14 p51-66.

13- Tippos, M.A., (1987). "A Comprehensive Model for Improving Accounting Education in Developing Countries". in Most, K.S., (ed) Advances in International Accounting, Vol. 1, p 383-404.

14- Briston, R.J. and Wallace, R.S.O. (1990). "Accounting Education and Corporate Disclosure Regulations in Tanzania", in R.S.O. Wallace and J.M. Samuels and R.J. Briston (eds), Research in Third World Accounting, Vol. 1, London: JAI Press. p 281-299.

15- Aboyo A.G. and Roberts C.B. (1993), "Does Training more Accountants Raise the Standard of Accounting" in R.S.O Wallace and J.M. Samuels and R.J. Briston (eds), Research in Third World Accounting, Vol.2, London: JAI Press, p259-280.

16- Sishtla, V.S., (1989), "Economic Planning and Accounting Education in University". Indian Journal of Accounting, Vol. XIX, June, p 1-12.

17- Sishtla, V.S., (1990), "Economic Change under Five-Year Plans and Accounting Education in India". in Comparative International Accounting Education and Standards, p 213-236.

18- Wallace, R.S.O. and Briston, R.J. (1993), "Improving the Accounting Infrastructure in Developing Countries", in R.S.O. Wallace and J.M. Samuels and R.J. Briston (eds), "Research in Third World Accounting", Vol. 2, p 201-224. London: JAI Press.

19- Briston, R.J., (1978). "The Evolution of Accounting in Developing Countries". International Journal of Accounting Education and Research, Fall, pp 105-120.

نیمه دولتی و خصوصی است. نحوه تدریس فلسفی و مفهومی مطالب حسابداری، حجم مطالب هر درس که در کلاسهای مختلف در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی ارائه می‌شوند و مقایسه آنها موضوع‌های تحقیقاتی متعدد آینده است.

پی‌نوشت

- 1- Economic development accounting
- 2- Economic evaluation accounting
- 3- Three-tier accounting education system
- 4- Two-Tiered accounting education system
- 5- Committee on International Accounting Operation and Education
- 6- Internal or operational accounting
- 7- External accounting
- 8- Operational auditing, economic and social auditing
- 9- Governmental accounting
- 10- Technician
- 11- Semi-Professional
- 12- Professional
- 13- Chartered Accountants
- 14- Case study

منابع

1- Brookner, L. and Heilman, E. (1960), "Technical Assistance in Accounting in Turkey", The Accounting Review, January, p 33-36.

2- Engelmann, k., (1962). "Accounting Problems in Developing Countries", The Journal of Accountancy, January, p 53-56.

3- Lowe, H.D., (1967), "Accounting Aid for developing Countries", The Accounting Review, April, p 356-360.

4- Salas, C.A., (1967). "Accounting Education and Practice in Spanish Latin America", The International Journal of Accounting Education and Research, Fall Vol. 3 No. 1, p 67-85.

5- Samuels, J.M. and Oliga, J.C., (1982). "Accounting Standars in Developing Countries", International Journal of Accounting Education and Research, Fall, p 69-88.

6- Perera, M.H.B. (1989), "Towards a Framework to Analyze the Impact of Culture on Accounting" The International Journal of Accounting and Education and Research, Vol. 24, No.1, p 42-56.

7- Hove, M.R. (1986), "Accounting Practice in Developing Countries: Colonialism's Legacy of Inappropriate Technologies", International Journal of Accounting Education and Research, Vol.22 No.1, p 81-100.

8- Muller, G.G., (1988) "Practising Education Imperialism", CA Magazine, November, p 79-83.

۹- رودکی، جمال. نظری بر پژوهشهای آموزش حسابداری در کشورهای در حال توسعه مجله علوم اجتماعی انسانی دانشگاه شیراز. دوره چهاردهم، شماره اول پاییز ۱۳۷۷ (پیاپی ۲۷) ویژه‌نامه اقتصاد، مدیریت و حسابداری، صص

۲۰- شلیله، محمد و یارندی، مسعود "آسیب‌شناسی حرفه حسابداری در ایران" ضمیمه ماهنامه حسابداری سال نهم، شماره اول و دوم مرداد ۱۳۷۲.

۲۱- پژوهی، محمدرضا و عرب مازار یزدی، محمد، "بررسی وضعیت کاربرد کامپیوتر و بسته‌های نرم‌افزاری آماده در تهیه اطلاعات مالی توسط شرکتهای ایرانی" تحقیقات مالی سال اول، شماره اول، زمستان ۱۳۷۲، صص: ۴۶-۶۴.

۲۲- میزگرد آموزش حسابداری، ماهنامه حسابداری سال هفتم شماره پنجم و ششم ۱۳۷۰ صص ۲۴-۹.